

УДК 342.841(477)

Е.М. ЯХЯЗАДЕ,
*магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

НАСИЛЬСТВО В СІМ'І: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню проблем насильства в сім'ї та насильства щодо жінок. Аналізуються положення вітчизняного законодавства та міжнародні стандарти прав людини в сфері захисту від насильства.

Ключові слова: насильство в сім'ї, права людини, міжнародні стандарти прав людини.

Основою законодавства України щодо запобігання насильству в сім'ї становить Конституція України, а також Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 №2789-III, який на момент його ухвалення був першим у країнах Центральної і Східної Європи та СНД спеціальним законодавчим актом у сфері протидії сімейному насильству. Цей Закон визначає правові й організаційні основи попередження насильства в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення заходів з його попередження.

Ст. 3 Конституції України проголосила людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю.

Згідно зі ст. 28 Основного Закону кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Це положення Основного Закону конкретизується в Цивільному кодексі України, який зазначає, що фізична особа не може бути піддана катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню (ч. 2 ст. 289 ЦК України).

Відповідно до ст. 29 Конституції України, кожній людині гарантується право на свободу та особисту недоторканність.

Однак попри наведені принципи та гарантії прав і свобод людини далеко не завжди держава здатна ефективно їх забезпечувати. Так, в Україні існує ціла низка невирішених проблем у сфері реалізації принципу гендерної рівності. Одна з них це насильство в сім'ї [6].

Проблеми насильства в сім'ї широко досліджуються зарубіжними вченими та правознавцями, зокрема Джейн Коннорс, Ребекою Кук, Ребекою Севал, Ендрю Бернес, Хилкою Пиетіле, Катаріною Бартлет тощо. У вітчизняній правовій науці окремі дослідження цієї проблеми здійснювали А. Блага, В.В. Голіна, К.Б. Левченко, А.М. Ноур, О.М. Руднева, Г.О. Христова.

Цю статтю присвячено дослідженню проблеми насильства в сім'ї, визначенню міжнародних стандартів, підходів до сутності насильства в сім'ї та можливість їх впровадження до національної правової системи України на сучасному етапі.

На даний час проблема насильства в сім'ї є досить актуальною для нашої держави. Як вважає А.М. Ноур, проблема насильства в сім'ї над жінками і дітьми в нашому суспільстві

є водночас і дуже старою, і новою. Старою тому що вона існує стільки часу, скільки існує й людська сім'я. Новою тому що на сьогодні еволюційна суспільна свідомість дає можливість усвідомити це явище як соціальне зло, як порушення прав певних членів суспільства [5].

Тривалий час проблема насильства в сім'ї вважалася прерогативою усталених звичаїв та традицій і залишалася поза сферою правового регулювання. Будь-яке втручання в сімейні стосунки з боку держави та суспільства вважалося грубим порушенням таємниці приватного життя й категорично не припускалося. Таке становище призвело до певного свавілля у сфері сімейних відносин та перетворення їх на сферу латентних правопорушень, які залишалися поза увагою компетентних органів державної влади.

Вперше на світовому рівні проблема сімейного насильства була висвітлена та актуалізована завдяки активним спільним діям міжнародного руху на захист прав жінок, оскільки саме жінки становили найбільш уразливу та незахищену групу, що страждала від насильницьких дій з боку членів своєї родини (батьків, чоловіків, братів тощо). Отже, на початковому етапі запобігання насильству в сім'ї увійшло в поле зору світової спільноти як складова подолання насильства щодо жінок загалом.

Насильство в сім'ї є всесвітньою проблемою, яка щоденно завдає шкоди найціннішим благам людини – честі та гідності, здоров'ю та життю. З насильством людина може зустрітися всюди: в приміщенні чи на вулиці, на роботі і під час відпочинку. Але найбільш прикро та несправедливо, що людина може зазнати насильства з боку своєї сім'ї, від рідних та найдорожчих для неї людей. Таке насильство завдає не лише фізичного болю, моральних страждань, але й підриває почуття безпеки, захищеності особи, тримає її у стані постійного нервового напруження, що може призвести до розладів психіки, депресій, нервових зривів чи розвитку психічного захворювання.

Світовою громадськістю насильство визнано однією з найбільш розповсюджених у світі форм порушення прав людини. Без подолання цього небезпечного явища неможливо створити умови для самореалізації людини, розвитку паритетної демократії, реалізації принципів рівних прав і можливостей кожного громадянина.

Як і для багатьох інших країн світу, ця проблема є досить гострою й для України. Загальновідомо, що в сім'ї закладаються основи буття людини, її духовні, моральні, світоглядні якості, а від психологічного здоров'я родини багато в чому залежить моральний стан суспільства. Поширення проявів насильства в сім'ї не лише руйнують гармонію і злагоду в родині та спричиняють сімейне неблагополуччя, а й виступають однією з передумов злочинності в суспільстві загалом. Насильницькі дії з боку членів власної родини завдають серйознішу психологічну та фізичну шкоду, ніж аналогічні діяння з боку сторонніх осіб. Вони порушують основний принцип життєдіяльності родини – безпечно та комфортно існування будь-якого її члена. Крім того, діти, які виростають в сім'ях де чиниться насильство у майбутньому можуть переносити цей негативний досвід у власне життя [7].

За сучасних умов в Україні, як і в багатьох інших країнах світу, простежуються тенденції до поширення насильницьких дій у сім'ї, на міжособистісному рівні, у стосунках батьків та дітей, а також між чоловіком та жінкою.

Законодавство України у сфері протидії насильства в сім'ї містить юридичні визначення насильства в сім'ї та його форм.

Насильством в сім'ї відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» (далі – Закон) визнаються будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина і наносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному чи психічному здоров'ю.

Таким чином, можна виділити такі обов'язкові ознаки насильства в сім'ї:

- 1) особами, які страждають від сімейного насильства, можуть бути тільки члени сім'ї;
- 2) діяння кривдника має бути протиправним (тобто, суперечити нормам чинного законодавства);
- 3) діяння призвело або могло призвести до порушення прав члена сім'ї як людини та громадянина;
- 4) вина кривдника повинна проявлятися у формі умислу, а не необережності.

Таке визначення в цілому відповідає міжнародним стандартам запобігання та протидії насильству в сім'ї, однак має кілька суттєвих недоліків:

– по-перше, йдеться лише про «умисні дії», проте, злочинна бездіяльність (наприклад, ненадання дитині чи безпорадному хворому члену сім'ї їжі, залишення їх без догляду тощо) також має кваліфікуватися як насильство в сім'ї;

– по-друге, у визначенні йдеться лише про членів сім'ї, але міжнародні стандарти вимагають поширення законодавства щодо протидії домашньому насильству і на колишнє подружжя, родичів, які не проживають спільно.

– по-третє, таке визначення передбачає як конститутивну ознаку настання негативних наслідків у вигляді порушення конституційних прав і свобод члена сім'ї – людини та громадянина – нанесення йому моральної шкоди, шкоди його фізичному чи психічному здоров'ю. Водночас міжнародні стандарти вимагають визнавати насильством в сім'ї також поведінку, яка становить реальну загрозу його вчинення, та забезпечити ефективний механізм реагування вже на етапі загрози заподіяння шкоди потерпілій особі.

Законодавство України також оперує поняттям «реальна загроза вчинення насильства в сім'ї», під якою розуміється погроза вчинення одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї умисних дій, що становлять насильство в сім'ї, якщо є реальні підстави очікувати її виконання (ст. 1 Закону). Проте саме визначення насильства в сім'ї в цьому аспекті часто породжує проблеми в судовій практиці при кваліфікації відповідних діянь як насильства в сім'ї та потребує вдосконалення.

Враховуючи ці зауваження на етапі радикального реформування національного законодавства щодо протидії насильству в сім'ї, в проекті Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» пропонується запровадити поняття «домашнє насильство» та закріпити його таке визначення: **домашнє насильство** – будь-які умисні протиправні діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, вчинені між особами, на яких поширюється законодавство про запобігання та протидію домашньому насильству, в тому числі жорстоке поводження з дитиною в сім'ї, якщо ці діяння посягають на конституційні права і свободи особи, яка постраждала від насильства, наносять їй фізичну, моральну чи матеріальну шкоду чи створюють загрозу її заподіяння.

Законодавство України у сфері протидії насильству в сім'ї закріплює чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

Цей перелік форм насильства в сім'ї відповідає положенням Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством стосовно жінок та домашнім насильством, яка була відкрита для підписання у 2011 р., в той час, як Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» був ухвалений у 2001 р., тобто десятьма роками раніше. На той час міжнародні стандарти протидії домашньому насильству визначали лише три форми такого насильства – фізичне, сексуальне та психологічне.

Отже, можна стверджувати, що в цьому аспекті Україна навіть «випередила час», актуалізувавши зв'язок між насильством в сім'ї та економічною залежністю осіб, які стають його жертвами.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї», **фізичне насильство в сім'ї** – це умисне нанесення одним членом сім'ї іншому члену сім'ї побоїв, тілесних ушкоджень, що може призвести або призвело до смерті постраждалого, порушення фізичного чи психічного здоров'я, нанесення шкоди його честі і гідності.

Фізичне насильство в сім'ї може полягати в умисному вчиненні одним членом сім'ї стосовно іншого члена сім'ї протиправних дій фізичного спрямування, зокрема побиття, катування, мордування, примусове позбавлення волі, обмеження пересування тощо.

Згідно зі ст. 173-2 КУпАП адміністративна відповідальність за вчинення фізичного насильства в сім'ї настає лише у разі «застосування фізичного насильства, що не завдало фізичного болю і не спричинило тілесних ушкоджень». За вчинення інших протиправних дій фізичного характеру передбачена кримінальна відповідальність. Такі вимоги законодавства обумовлюють низку ускладнень для жертв насильства в сім'ї, оскільки суди, часто виносять постанови, в яких зазначають про відсутність складу адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, керуючись тим, що жертві насильства в сім'ї було завдано фізичного болю. Безперечно, законодавче визначення фізичного насильства в

сім'ї, яке тягне за собою адміністративну відповідальність, вступає в конфлікт з вимогами щодо ефективного захисту осіб, які постраждали від насильства в сім'ї, та потребує перегляду. Невигідне становище жертв сімейного насильства погіршується складністю процедури подання потерпілими скарг приватного звинувачення в межах кримінального судочинства у випадках заподіяння легких тілесних ушкоджень, або вчинення побоїв чи мордувань, в результаті чого особи, які зазнали таких форм фізичного насильства в сім'ї, не отримують належного юридичного захисту з боку держави, а протиправна поведінка кривдників залишається безкарною.

Наступною формою насильства виступає **сексуальне насильство в сім'ї**, під яким розуміють протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру по відношенню до неповнолітнього члена сім'ї (ст. 1 Закону).

Сексуальне насильство як форма насильства в сім'ї не включено до складу ст. 173-2КУпАП, оскільки тягне за собою кримінальну відповідальність за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи, яка передбачена Кримінальним кодексом України.

Негативні наслідки такого підходу для жертви насильства в сім'ї полягають в тому, що державний механізм реагування на випадки сексуального насильства в сім'ї фактично починає працювати вже у разі вчинення кримінально караних злочинів сексуального характеру і залишається бездієвим на стадії вчинення більш м'яких форм сексуального насильства.

Відповідно до ст. 1 Закону, **психологічне насильство в сім'ї** – це насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе, та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Психологічне насильство може мати наступні прояви: ігнорування почуттів особи; образа переконань, що мають цінність для особи, її віросповідання, національної, расової належності або походження; соціального статусу, приниження особи у формі брутальних виразів на її адресу, публічної образи, потурання почуття власної гідності; переслідування особи (частіше жінки чи дівчини) через уявлені особою протилежної статі сексуальні зв'язки; обмеження свободи дій та пересування особи; погрози спричинити фізичну чи економічну шкоду; погрози залишити сім'ю, побити чи вбити дружину, дітей; підбурювання до самогубства; примус до протизаконних дій; ізоляція від оточуючих; маніпуляція з використанням дітей; заперечення наявності проблеми насильства, перекладання відповідальності за неї на партнера; обмеження в самореалізації, навчанні, роботі; використання лайливих слів, криків, образливих жестів з метою приниження члена сім'ї та тримання його в атмосфері страху.

Психологічне насильство часто спричиняє депресії, нервові розлади, загострення хронічних захворювань, і, навіть, призводить до самогубства. [4, с. 14].

Також можна зробити висновок, що саме психологічне насильство в сім'ї супроводжує всі інші види насильства. Саме дії, що кваліфікуються як психологічне насильство в сім'ї, складають більше 90% справ, в яких правопорушники притягаються до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП.

Нарешті, **економічне насильство в сім'ї** визначається як умисне позбавлення одним членом сім'ї іншого члена сім'ї житла, їжі, одягу та іншого майна чи коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, що може призвести до його смерті, викликати порушення фізичного чи психічного здоров'я (ст. 1 Закону).

Економічне насильство може проявлятися в різних формах: позбавлення матеріальних ресурсів для належного фізичного та психологічного добробуту, повна звітність за витрачені гроші (аж до копійки), відбирання всіх зароблених грошей, заборона працювати члену сім'ї за всупереч його бажанню і працездатності, примус члена сім'ї виконувати тяжку, непосильну роботу, відмова члена сім'ї працювати і робити рівнозначний внесок у добробут родини, тощо. [4, с. 16].

Останнім часом одним з найбільш поширених проявів економічного насильства в Україні є вигнання з дому (квартири), що в переважній більшості випадків застосовується до жінок та дітей.

На сьогоднішній день, виділяють такі чинники, що призводять до прояву насильства в сім'ї:

- соціальні (напруження, конфлікти, насильство в суспільстві, пропагування в засобах масової інформації насильства як моделі поведінки);
  - економічні (матеріальні нестатки, відсутність гідних умов життя поряд
  - із відсутністю умов для працевлаштування, заробляння грошей, економічна залежність, безробіття);
  - психологічні (стереотипи поведінки);
  - відсутність культури поведінки (правової, моральної, громадянської, естетичної, економічної, трудової);
  - соціально-педагогічні (відсутність усвідомленого батьківства, сімейних цінностей у суспільстві, позитивної моделі сімейного життя на засадах ґендерної рівності, сімейного виховання на основі прав дитини);
  - правові (ставлення до насильства як до внутрішньої сімейної проблеми, а не як до негативного суспільного явища, до членів сім'ї як до власності через відсутність правової свідомості);
  - політичні (прихильність до ґендерних стереотипів, недостатній пріоритет проблем сім'ї та ґендерної рівності, увага до материнства і дитинства, а не сім'ї в цілому, брак уваги до батьківства, чоловіків);
  - соціально-медичні (відсутність репродуктивної культури у населення, відповідального батьківства, системи сімейних лікарів, алкоголізм, наркоманія, агресія тощо);
  - фізіологічні та медичні (порушення гормонального фону, обміну речовин, швидкості реакцій, прийом збуджувальних ліків, хвороби нервової системи тощо).
- Окрім цього, до насильства в сім'ї також можуть призвести певні соціальні та культурні умови, до яких можна віднести:
- відсутність у соціальній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань;
  - демонстрація насильства в засобах масової інформації;
  - права громадян на недоторканість приватного життя, власну та сімейну таємницю, закріплені у Конституції, не дозволяють своєчасно встановити факт насильства і здійснити втручання;
  - відсутність ефективної превентивної політики держави;
  - недостатнє розуміння суспільством насильства як соціальної проблеми;
  - низька правова грамотність населення; погана обізнаність дорослих і дітей про свої права;
  - недосконалість законодавства.

Таким чином, можна зробити висновок, що ефективне подолання проблем насильства в сім'ї вимагає подальшого вдосконалення положень вітчизняного законодавства, усунення колізій в законодавстві, підвищення вимог до органів, що застосовують Закон України «Про попередження насильства в сім'ї», а також підвищення рівня правової освіти населення. При цьому слід враховувати як уже існуючий досвід застосування закону, так і національну та міжнародну судову практику.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР – В редакції 06.10.2013// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III – В редакції від 09.12.2012 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 10. – Ст. 70.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 01.12. 1984 р. № 8073-X – В редакції від 14.12.2013 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
4. Запобігання насильству в сім'ї: метод. посібн. для працівників міліції / Т.О. Проценко, О.І. Логвиненко, І.П. Багаденко та ін. – Київ: Тютюкин, 2011. – С. 16.
5. Ноур А.М. Насильства в сім'ї в Україні: стан проблеми, пошук шляхів розв'язання / А.М. Ноур. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vidmagcontent.php3?m=8&nS&c36>

6. Руднева О. Актуальні проблеми імплементації Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок в Україні / О. Руднева // Законотворчість: забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. – К.: Заповіт, 2006. – С. 64.

7. Христова Г.О. Насильство в сім'ї та шляхи його попередження: законодавчий аспект / Г.О. Христова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khpg.org/ru/index.php?id=1215440842>

Статья посвящена исследованию проблем насилия в семье и насилия в отношении женщин. Анализируются положения отечественного законодательства и международные стандарты прав человека в сфере защиты от насилия.

Ключевые слова: насилие в семье, права человека, международные стандарты прав человека.

The issues of domestic violence and violence against women are researched. The provisions of Ukrainian legislation and international human rights standards in the sphere of protection from violation are analyzed.

Key words: domestic violence, human rights, international human rights standards.

Одержано 7.11.2013.